

Avencs i coves de Xodos

Josep Lluís Viciano Agramunt

TOT TERRITORI SOBRE EL QUAL TRANSCORRE la vida de l'home forma part d'ella, i les diferents formes d'aprofitar-lo, els coneixements per a fer-la més fàcil sobre ell, serà un dels significats del mot **cultura**. Així una part del paisatge com són les cavitats també ha de formar part d'eixes vides, tant en la rutina diària com en casos excepcionals. Del primer cas en poden ser exemple les d'ús ramader, mentre del segon ho poden ser els amagaments de la guerra passada.

Un repàs de les cavitats del terme cal iniciar-lo per una de la qual s'ha parlat molt però que ningú ha vist mai: el mític avenc de Penyagolosa. Sobre ell s'han contat un munt de contalles, sense dubte destinades a fer por entre els xiquets i xiquetes que guardaven pels voltants del penya-segat i que no s'acostassen a ell. A més d'allò de qui el busca no el topeta o si el veu no torna a vore'l, hi ha la contalla dels pastors, el soc i el pollastre o gall, la més corrent.

Les indagacions fetes sobre el terreny sempre han acabat igual: o la negació de la seua existència per gent que coneixia bé tota la rodalia de Penyagolosa, o t'encaminaven a l'avenc de l'Ombria, més amunt dels ventisquers de Fraga, o al que hi ha proper al Renyó, per la part de la Cambreta, però per a la gent major i bona coneixedora de les vessants del pic res tenien a vore amb les contalles.

Després cal seguir amb allò de les cavitats més importants del terme, per ara el forat Fondo de les Roques Llises pel que fa a les de recorregut més o menys horitzontal, uns 150 metres, mentre que de les verticals potser la

La Solana. Figura principal

més important és l'avenc del mas de les Pomes, cavitat fusiforme d'accés reduït, amb un pou de 31 metres i d'un ample en la base de 8 metres; la seua profunditat total arriba als 38 metres.

Pel que fa a pintures rupestres, a més de les de Gargant, ja publicades, n'hi ha més o indicis d'elles per altres cavitats del terme, com és el cas del dimoniet de la Cova, a la Solana (la Solana d'Eroles dels papers del XVIII), que s'han utilitzat en estes notes. En la cavitat, a més de la figura principal i més ben conservada, hi ha restes d'altres. No s'han datat però és segur que seran de temps no massa llunyans.

Les cavitats com habitatge

Per a repassar l'ús que l'home ha fet de les cavitats seguim pels habitatges, però d'açò hi ha poques mostres. Sols alguns pocs indicis es poden prendre com a testimoni d'això, però molt pobres. Així prehistòrics no classificats n'hi ha a la cova en Poma (l'Empoma dels documents del XVIII), amb restes de talla de sílex i algun test de terrissa llisa feta a mà. Testos semblants, segurament d'ocupacions temporals en el Bronze, n'hi ha a cavitats o pels voltants d'elles, com a la font de la Cova, el forat del Falcó, la cova Negra de la Roca del Sol, la cova de Palanca, el forat del Porc, les coves dels Porros, en una tanca ramadera propera al mas de Sant Cristòfol, etc., però excepte en un parell de casos tot poca cosa.

Alguna cosa pareguda passa amb les restes medievals d'habitatge en coves, testimoni d'ocupacions curtes o de pastors. Una mostra pot ser la cova de les Calçades.

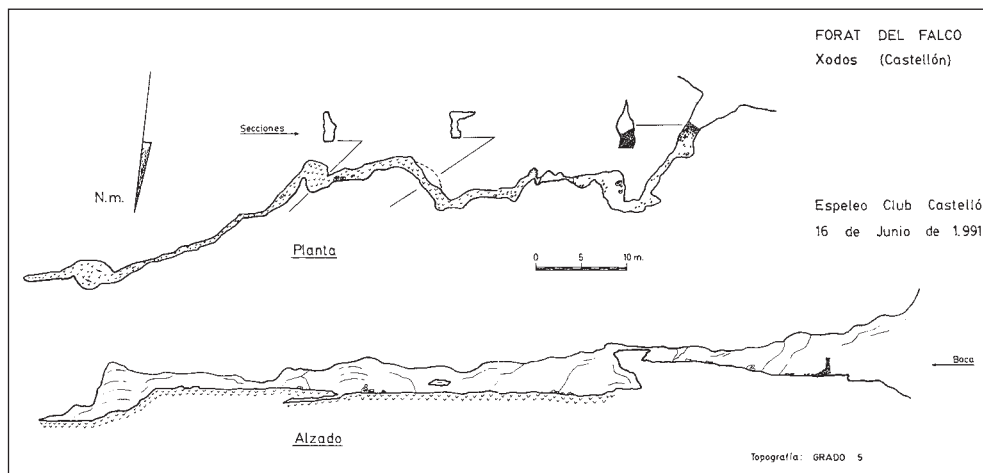
De temps acostats als nostres les deixalles també són ben pobres. Sols una cavitat, la coveta de Marrandó, propera al mas del Roig, ben poca cosa i que més que d'habitatge faria de caseta de camp on resguardar-se i deixar alguna eina.

De cavitats més o menys complementàries del mas tenim la font de la Cova (segurament la font de l'Ombria dels documents), amb la seua bassa i rentadors, a més de gamellons, que era pati i on tenien dret d'entrada tots els masos dels voltants. També la replega de la poca aigua que eixia per un badall a la cova del mas de les Solanilles, per a ús del mas.

Més modest el secador de figues que aixoplugaven les coves de la Fos, també molt utilitzades en ramaderia.

Encara més modestes són les deixes propiciades per la proximitat d'un mas, com el paredat per a caçar la rabosa, amb cep o llaç, del forat de l'Aigua, pel Gorgonxo Fosc, o conills, com un cau contra la cova de la Mosca, a Vela.

Complement de l'activitat econòmica del mas proper pot ser una de les cavitats del Recuenco, més bé un esgall entre blocs, que va fer de ventisquer i d'això resta el clot allargat vorejat de paret de pedra en sec.

Topografía del forat del Falcó

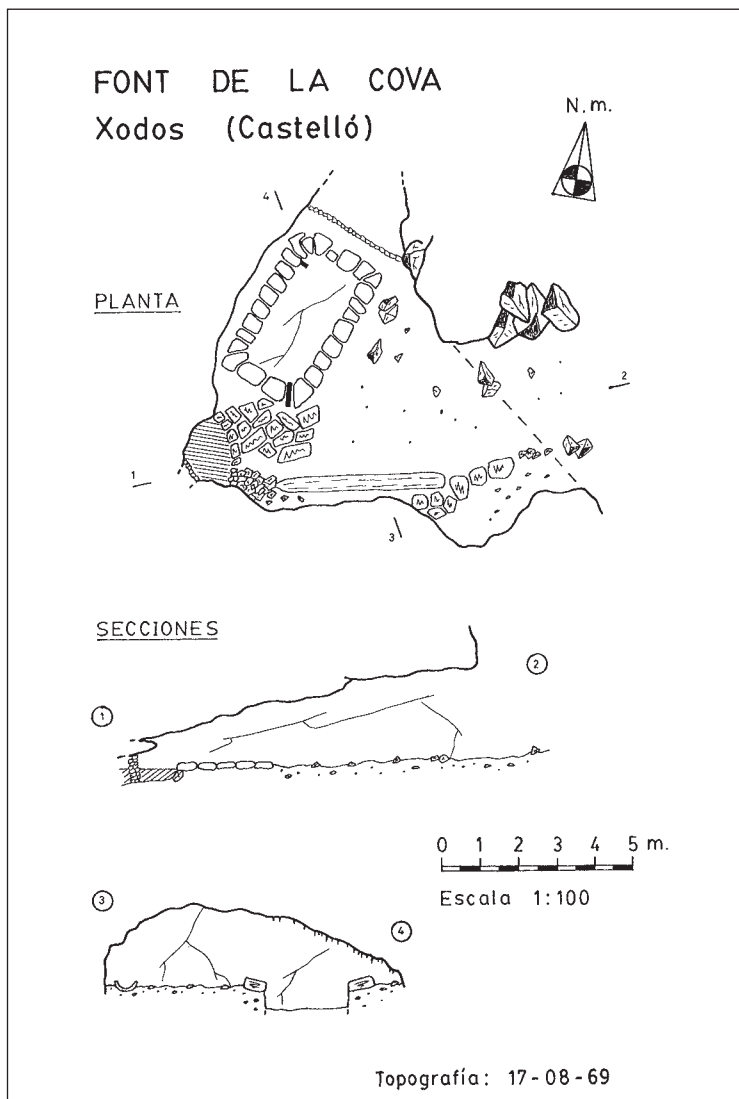
També en els roquers de les Roques Llises, per sobre el forat Fondo, hi ha la roca i coveta de les Estaques. En són un parell, pareix que de savina fustejada, clavades contra uns forats menuts. Per informació d'altres llocs pareix que es posaven per a mantindre algú en el treball de traure bresques o l'eixam sencer dels forats, i seria cosa de basolers.

Ús ramader de les cavitats

Un dels usos principals de les cavitats és el ramader. En el llibre patró del XVIII que es cita sovint l'escrivà utilitza repetidament la fórmula «salvant passos, mallades i sesters». Així moltes cavitats tenien un d'eixos dos usos, mallada o sester. Mentre que el segon és on es resguardaven les raberes a les hores de calor, la primera és on es replegaven els ramats per a passar la nit; per això en la mateixa cavitat o proper a ella hi ha un racó on tenien les seues coses, cuinaven i pernoctaven els pastors. És el que a terres de Benifassà els ramaders coneixen per el **fogueral** dels pastors o de la mallada.

En el llibre dels *Capítols de l'Herbatge de la Setena de Culla*, iniciat en 1348, es dona a les mallades un ample de 30 alnes o vares, mentre en el molt posterior *Llibre dels Passos*, des de 1846, dona 90 passes d'ample per a terme de Lluçena, tant per a mallades com sesters, i és de creure que això valdria per a la resta del senyoriu de l'Alcalatén.

En el llibre patró esmentat abans hi ha algunes mallades en cova, a més d'altres que per ser lloc d'inici o final d'un pas es pot creure que també ho eren. Les dades documentals, més o menys explícites, són d'unes quantes cavitats: cova de la Carbonella, ... *pas que ve de la cova de la Carbonella al Barranch*

Topografía de la font de la Cova

del ferrer ...; ... pasades que entren y ixen a dita cova de la Cabonella ...; la Covarxa, ... Mallada de la covarcha ...; els Covarxons, ... puntal de les Calzades y baixa a la Mallada dels covarchons ...; cova en Poma, ... terres de Joseph Aparici a la cova empoma y va a la calzada de dita cova ..., ... pas que puge pel Adcevello a la dita cova empoma ...; cova de la Fos, ... ab pacte y condicio que no es puga aquiñonar en la partida de la ombria de la Fos sino que romanga pera llibertad de la dita cova. Cova del Llop, ... pas que va a la cova del Llop seguint pas avant per baix lo rodejador de la mallada de dita cova ...; cova de la Penarroja, ... lo pas que ix de la cova de la Pena roja al barranch de palanca ...

Coves amb tanca de pedra seca o de les quals hi ha alguna referència oral en són unes quantes les que han tingut ús ramader: cova del Bou, cova de les Calçades, la Cova a Gargant, font de la Cova, els Covarxons a Montoliu, cova de les Ermites, cova Llarga, coves Negres als Pinarejos, cova del Pla de Valero, cova del Planillar, coveta del Portellàs, cova del Racó, cova de la Rebollosa, coves del Recuenco, coves de les Solanilles, cova de Valentí, etc.

Històries i contalles

Hi ha contalles que és segur que tenen un origen ramader, per evitat l'acostament dels xiquets i xiquetes que guardaven a punts perillosos, com les de l'abans citat avenc de Penyagolosa, il·localitzable, i el ben situat avenc de l'Ombria, però sempre hi ha alguna cavitat de la qual et contenen alguna història sobre la troballa d'un tresor que, com passa sempre, cal creure que no és més que això, una contalla. De la cova de la Fos hi ha la d'uns forasters que passen la nit en la cavitat i l'endemà sols resta el buit que ha deixat una caldera, la del tresor.

Sobre històries de por també es conta quelcom d'una cavitat innominada que s'obre en els mateixos roquers de l'ermita de Sant Cristòfol, on diuen que es va paredar un cadàver. La contalla diu que va morir un home al mas del Recuenco, ara de Sant Cristòfol, i lligat a la taula amb forats utilitzada per a casos així, sobre el matxo, el van traslladar al poble, on el van soterrar en el fossaret, vora l'església, però a l'altre dia el trobaren estès sobre el sòl; de nou l'enterraren i de nou eixia de la fossa, i així unes quantes vegades, fins que per consell del rector el van llançar a l'avenc i van paredar este amb pedra i morter. Cal dir que la cavitat, reduïda, penetra en pla i no cau.

Les cavitats com amagatall

En tots els temps algun perill, real o imaginat, porta gent a les cavitats, ja que la millor forma d'estalviar-se és fer-se poc visible, d'una forma o altra. Els pocs indicis trobats en cavitat, testos sobretot, en són un testimoni. N'hi ha de terrisses fetes a mà, segurament del Bronze. També medievals islàmics. Després dades de les guerres carlistes conservades per tradició oral. I també per informació oral, molt més abundant, de la guerra passada.

De prehistòrics n'hi ha a la cova de l'Escala i al forat Fondo, on també n'hi ha medievals islàmics, però poc. Els Covarxons van fer d'amagatall dels matxos del mas de Montoliu i els seus amos, per a no anar de comboi amb els carlistes, però els van localitzar. Hi ha cavitats que de sempre han fet d'amagatall del mas proper, com la Cova, a Arminyà. El meu informador dia que en totes

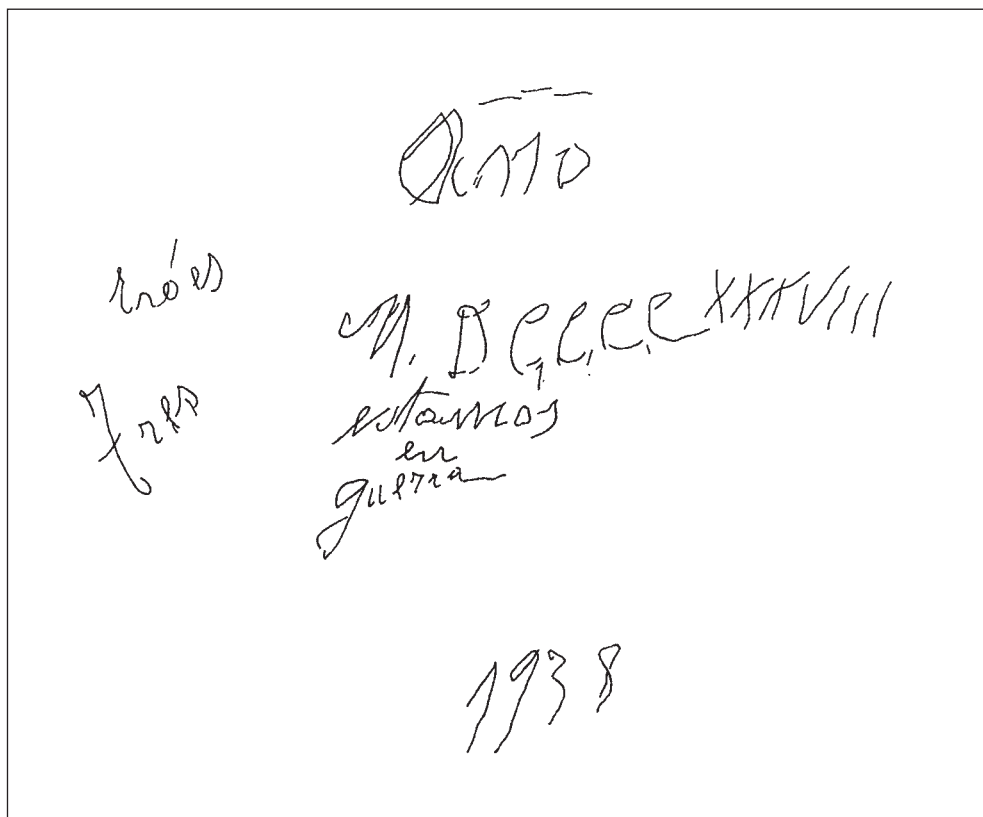

Avenc del camí d'Amargura. Bomba de mà esclatada parcialment

les guerres hi havien amagades coses de valor i queviures. Contaven els vells que en una guerra antiga hi tenien 25 cafissos de blat. En la passada, a més de menjar i coses de valor, hi havia tres escopetes pistoneres.

En el pas del front la gent del mas de Barranc va buscar protecció a la cova de l'Escala, per la solana de Marinet. La boca de la cavitat és molt visible de lluny, però dins té racons i una cambreta que passen desapercebuts. No massa lluny, amagada pels coscolls, hi ha una coveta on tenien el matxo. La gent d'Els Col·legials s'amagà en un avenc innominat que hi ha per més avall dels mas del Blau, mentre els de Gargant ho feren en el forat de la Rabosa, proper al mas. La cova Soterranya va fer d'amagatall del mas de la Moleta i a més de la gent del mas hi havia el matxo i la rabera, que van passar desapercebuts als soldats; la cavitat, de boca allargada però amagada, té paret de pedra en sec que encara l'amaga més. Al forat del Llop, per terres de la Carrascosa, es van amagar animals, sense més informació.

Abans del desplaçament del front algunes cavitats ja s'havien aprofitat per joves que no es van presentar a les lleves o «quintes». En la coveta de la Cingla Tancà, contra un bancalet del tabac per sobre el Gorgonxo Fosc, n'hi havia set, però després van passar al forat Fondo, on hi havia la possibilitat d'abastir-se d'aigua de les goteres de la sala gran que hi ha al fons. A més se'n van afegir quatre més. Un jove solitari va buscar protecció a la cova de la Ginesta, pel

Forat Fondo. Escrit dels amagats

mas d'Arminyà, cavitat molt seca i ben amagada. D'ella va passar a la cova Llonga, a Llucena, on hi havia un altre jove, i entre les dues cavitats va passar fugit un parell d'anys.

Passada la guerra van restar sobre el terreny materials perillosos, que van fer cap als avencs com una forma de perdre'ls de vista. És el cas de l'avenc de les Solanes, a la ratlla de Llucena, on hi havia projectils d'artilleria de 65 mm. A l'avenc del camí d'Amargura es van llançar tres caixes de granades de mà, una a una i després de llevar el passador de seguretat a cada bomba.

En qualsevol societat hi ha gents que viuen al marge, obligades per altres o escollit per elles. Així trobarem qui es dedica a traure profit dels seus veïns, en una activitat de roder, però sols sabem un poc d'un home de mala vida conegut per el Camao, que diuen si es refugiava en una cavitat de la Roca Roja coneguda amb el seu nom, i qui trau profit dels seus coneixements i habilitats i dona un producte per l'ajuda rebuda o el ven, com és el cas de l'home de la pólvora, que va treballar a la cova Negra i a la del mas de Barranc, i el vell cullerer que vivia a la cova del Cutxaratero, per la ratlla de Llucena.

Un cas de marginats per voluntat pròpia és el dels eremites. Un topònim com les Ermites fa pensar en l'existència d'un grup d'estos solitaris religiosos en este indret. El lloc té algunes coses que ho afavoreixen, com ser retirat, lluny de cap concentració urbana, tindre una font i cavitats aprofitables per a fer vida de penitència. Algun indici d'això s'ha trobat en covetes més aviat menudes però aptes.

En temps de les guerrilles republicanes de la postguerra es prengué la decisió de cloure tota mena de cavitats per creure que servien de refugi als maquis. Per testimonis de gent que va prendre part en els paredaments s'actuava així: pel mas més important de la rodalia passava un caporal de les forces represores i demanava per les cavitats dels voltants a qui feia com una mena d'alcalde de monte, i li ordenava el paredament, que feien entre tots els veïns de la masada. Generalment amb pedra seca, emblanquinada de calç alguna volta, però també amb pedra i fang. Cavitats paredades foren el forat del Falcó, forat Fondo, forat del Llop, cova de Palanca, forat del Porc, coves dels Porros, forat de la Rabosa al Fontanal, forat de la Rabosa a Gargant, entre altres.

Una bona font d'informació, quan es té la sort de tindre a mà un arxiu municipal, és la documentació que el pas del temps ha acumulat en ell, sobretot tot allò que fa referència o descriu algun lloc del terme i on entre els topònims sempre n'ix algun de cavitat. En el *Libro padron*, de 1799, a més dels que formaven part de la xarxa ramadera i ja s'han dit, tenim els que ixen quan es senyalen els límits dels masos: els Avencs, ... *per los avenchs a les escaletes y al morral de Noguera ...*; Avenquet, ... *tosalet de la coveta dels planillars que ya un alvenquet ...*; coveta del Baciét, ... *la Roca de la Sutarraña ab les saleretes ab terres de Domingo Porcar son germa a la coveta del Baciét ...*; covetes del Barranc de l'Assor, ... *les covetes del Baran del Acsor (1815) ...*; Cingla Tancà, ... *la singla tancada ...*; la Covarxa, ... *partida de la Covarcha ..., ... Roca de la Covarcha ..., ... pas que ix del barranch fondo a la llima de Bernat per damunt y per baix la Roca de la Covarcha ...*; la Covarxa, ... *Barranch que baixa del mas de Vela y travesa a la punta de la Roca de la Covarcha ...*; el Covarxo, ... *del Mas del Barranch al covarcho y al gorgonchet ...*; els Covarxons, ... *ab terme de llusena ab los covarchons ab terres de les Roques llises de Ramon porcar ...*; la Coveta, ... *la Roca de Sen Christofol Roca tallada avall fins a la coveta ..., ... roqueta avall fins a la coveta eo lo pas de la granada que davall la coveta y a una creu ...*; la Coveta, Rebollosa, ... *la coveta ...*; cova Negra, ... *partida de la cova negra ...*; cova Negra, Pinarejos, ... *Roca de la Cova Negra ...*; cova dels Pinarejos, ... *Roca de la cova dels pinarechos ..., ...partida de damunt la cova dels Pinarejos ...*; cova Plana, Llosa, ... *partida de la cova Plana ...*; cova Plana, Pinarejos, ... *pujadoret que puje de la cova Plana al tosal dels pinarejos ...*; coveta Plana, ... *la Roca que ve de Noguera, ab lo sargallar ab la coveta plana ...*; covetes Planes, ... *la Roca que ve de Noguera, ab lo sargallar ab la coveta plana y baixa la roca baix la qual ya una creu y contra creu rodant envés lo collet de les co-*

vetes planes ...; coveta dels Planillars, ... tosalet de la coveta dels planillars que ya un alvenquet ...; forat del Porc, ... torne al Barranch Negre, y barranch avall torne al dit forat del porc ...; la Soterranya, ... la Roca de la Sutarraña ab les saleretes ab terres de Domingo porcar son germa a la coveta del Baciet ...; cova del Teix o dels Teixos, ... Roqueta de la Font de la Ombria y ab lo morral de la cova dels Teixos ..., ... Morral de la cova del Teix dret a la font de la ombria ...

Les cavitats com necròpolis

Finalment arribem a l'ús de les cavitats amb fins necrològics, ben conegut sobretot per als temps dels primers metalls i tota l'edat del Bronze. S'abandona el costum amb l'arribada de les gents del Ferro antic, amb la incineració, que seguiran els ibers. De les inhumacions col·lectives de l'eneolític, cavitats convertides en vertaders panteons clànics i d'aixovars de certa riquesa, es passa a les individuals o de parella del Bronze, amb empobriment dels aixovars. Sense conèixer excavacions en el terme municipal, sols hi ha un parell de cavitats de les quals es té alguna informació. Una, la cova Soterranya, és una cavitat closa per una tanca de pedra en sec, consolidada en punts per concreció estalagmítica, d'on els vells contaven que en ella es trobaven ossos de morts d'una guerra, però alguna informació replegada de masos dels voltants apuntava a cavitat sepulcral col·lectiva. L'altra, per la roca de l'Escala, era coneguda de sempre i per allò que contaven era com un ossari, que també es pensava si era de morts d'una guerra, però alguns materials dipositats en el museu municipal de Borriana són clarament del Bronze.

Epíleg

Un treball sobre les cavitats d'un territori no acaba mai. Sempre hi ha notes velles que comprovar, a més d'informació dispersa i la que no es va donar per diferents motius, com és el cas d'alguna cavitat amagatall que es reservava per si hi havia una altra guerra, però amb el pas del temps i el despoblament de la muntanya la informació es perd sense remei. Així que caldria acabar l'article amb una petició de dades a qui en conega i així augmentar el coneixement del territori.